

בענין חלזון התכלת

העמדת דברים על דיוקם

בדווקא בלשון זו "מן החלזון כשרה, שלא מן החלזון פסולה". ומשמע מזה שבין הצבעים שהיו בזמנם אין תכלת מחלזון שפסולה למצות תכלת. וכיון שהפורפור"א ידועה לנו כתכלת מן החלזון ששימשה לצביעה בזמנם, ע"כ שכשרה היא למצות תכלת, אף אם יבוא מאן דהו לחדש כי היה עוד חלזון שממנו היו משתמשים למצות ציצית.

ובכדי לענות על טענה אלימתא זו, בנה הרב הכותב קומה ע"ג קומה של הנחות מחודשות מאד, כדלהלן.

ראשית, קובע הוא, שמן הפורפור"א לא היו צובעים תכלת. אמנם צבעו ממנו כחול, אך הוא מחדש שהתכלת של מצוה הינה כחול עמוק (הנקרא "כהה" בלשונם) מאד, כשחור ממש, בדרגת כהות כזו שלא ניתן בשום אופן להפיק מן הפורפור"א. וכאשר מיד עולה הקושיא, שהרי קלא אילן ידוע שצובע הוא כחול ולא שחור, הוא מחדש, כי את הקלא אילן צבעו בצורה אחרת שלא ידועה כיום כלל (ללא המסה במים, כלשונם), שאם יצבעו באופן זה, לדעתו, יצבע צבע שחור. ולטענה שבגמ' מבואר שקלא אילן הוא צבע עמיד מאד, ודבר זה ידוע שהוא בגלל צורת צביעתו באופן הידוע כיום, הוא מיישב, כי ב' אופנים אלו של צביעה היו ידועים בזמן חז"ל, ותרווייהו קלא אילן נקראו. וכשחז"ל מדברים על הזיוף של התכלת, הכוונה שנצבע באופן שלא ידוע כיום, ואילו כשחז"ל מדברים על הקלא אילן כצבע עמיד, היינו שנצבע בצביעה הידועה כיום.

שנית, כל הסוגיות המדברים על החלזון, התואמות היטב את הפורפור"א, הוא מודה שדוחק לאוקמי בחלזון אחר, ועל כן מודה הוא שהסוגיות האלו מיירו בחלזון הפורפור"א - שצבעו ממנו בזמנם, אך צבע שאינו "תכלת" (לשיטתו).

ובאמת, כי כל לומד ומעיין מבין כי כל הדברים אלו הינם מחודשים מאד ורחוקים מאד מפשטות הדברים, ואין מקום לחדש כגון זאת בלי מקורות איתנים ומוכרחים. ונראה שגם אם יש לדברים מקום לפלפולא הרי ברור שאין בכך לפטור אותנו מלחשוש לדברי רבותינו שלא נקטו כחידושי. אלא שאף על כל זאת - מצינו בדברי רבותינו הראשונים כולם, שדבריהם מפורשים להדיא שלא כדבריו.

על הקביעה שהתכלת איננו כחול אלא "כחול כהה" עד שהוא מתחלף עם שחור, ודייק כן מהרמב"ם. הנה לא פירש לנו איזה רמה של שחור מדובר - אלא כתב שאותה שחרות לא ניתן לצבוע מהפורפור"א. ואחר שידוע כי ניתן לצבוע מהפורפור"א כחול עמוק ממש, אלא שאינו שחור, א"כ אין מקום לדבריו אלא אם סבור הוא שהתכלת הוא כהה כעין מה שנקרא בלשונו שחור ממש. ואם זוהי כוונתו, הרי שדבריו הם נגד הקבלה המסורה בידינו ומפורשת בהרבה מדברי הראשונים, שהתכלת הוא בלוי"י שהוא כחול וכצבע השמים, וכמדומה שלא פיקפק בזה אדם מעולם והאריכות למותר. ואילו צבע הנקרא שחור בזמננו לא ניתן לכנותו כחול כלל. ולהדיא אמרו בגמ' (מנחות מ"ג ב') דתכלת דומה לים וכי', ושחור ממש אין לו שום דמיון לים.

ואף שבלשון חז"ל נקרא התכלת בכמה דוכתי שחור וכפי שהביא שם, אין בזה הכרח שהכוונה להנקרא בלשונו שחור, שבלשון חז"ל גם בלוי"י עמוק נקרא שחור, ומצינו כן בביאור הלכה (סי' ל"ג ס"ג ד"ה הרצועות) שפוסק שרצועות של תפילין בצבע בלוי"י כשרות דאף זה נכלל בשחור. ורש"י שהביא את המדרש אגדה דהתכלת שחור כלילה, הוסיף בלשונו "כרקיע המשחיר לעת ערב", וכוונתו ברורה לאפוקי ממראה הרקיע באמצע הלילה, שזה איננו תכלת.

וכמו"כ מהקלא אילן מוכח שהצבע הוא כחול רגיל ולא שחור, שהרי מקלא אילן א"א לצבוע שחור - ובאשר לטענתו שחידש, שניתן לצבוע ממנו שחור בצורה מסויימת שלא ידועה היום (ולא פירש מנין לו זאת, וקרוב הדבר שאין כלל מציאות כזו), ותרי גוויי קלא אילן יש, ובגמ' ב"ק (צ"ג ב') בקלא אילן דלא עבר, פירש הרה"כ לפי דרכו שזה כאופן הצביעה שידוע כיום, שצובע כחול, שאינו תכלת לשיטתו, ואולם

לאחרונה הוציא הרה"ג ר' אליעזר הול שליט"א קונטרס בשם "תכלת חלזון" בו הוא מנסה לערער על הקביעה שרווחת לאחרונה כי חלזון הפורפור"א הוא חלזון התכלת. והננו להקדים שהרה"ג הכותב ידוע בתורתו ובחיבוריו ודבריו חביבים לנו, אבל האמת האובה יותר ומהחובה להעמיד דברים על אמתיתן.

וקודם שנבוא להשיב על דבריו חובה עלינו להקדים כי קביעה זו איננה המצאה חדשה, אלא כבר כתבו כן כמה מחכמי ישראל מהדורות הקודמים, החוות יאיר בספר מקור חיים על שו"ע או"ח וכ"ה בתועפות ראם על היראים ועוד, וכן פירש הרש"ר הירש בפסוק שפוני טמוני חול (שחז"ל דרשוהו על חלזון התכלת), וכן היעב"ץ כתב שהוא חומט (-חלזון) ימי והביא פרטים מחכמי האומות על חלזון התכלת והם דברי חכמי אוה"ע על חלזון הפורפורא.

אלא שכל אלו לא הכירו חלזון זה במציאות, אלא מהידוע להם מכתבי חכמי אוה"ע הקדמונים, וכנראה שלא ידעו אם חלזון זה קיים עדיין בזמנם ועכ"פ עד לדורנו לא ידוע מי שמצא החלזון הזה והצליח לצבוע ממנו תכלת אף שנודע אצל החכמים שהקדמונים צבעו ממנו. ובנקודה הזו חל חידוש בדורינו אחר שאותו החלזון שזכר בכתבי חכמי אוה"ע הני"ל, מפורסם וידוע הוא בדורינו באותו שם, ותואם לכל הדברים שכתבו עליו שם, ומצאוהו והפיקו ממנו צבע התכלת וצבעו בו ציציות הרבה. ועל כן רק בדורינו עלה נידון זה למעשה.

כך שלעצם הדברים הבא לחלוק על הקביעה שחלזון הפורפור"א הוא חלזון התכלת, בא לערער על קביעתם של חכמי הדורות, שסברו וקבלו בפשטות את ההנחה שאותו החלזון הוזכר בכתבי אוה"ע (שחיו בתקופת בית שני, בזמן שהיו צובעים תכלת מהחלזון, הן לישראל והן לאוה"ע) שצובע כחול, הוא הוא אותו חלזון שצבעו בו ישראל תכלת לציציותיהם, וראו בזה סברה פשוטה ומוכרעת.

וכיוון שכן, בבואינו לדון בנושא זה, אם אנו באים לחלוק על מה שהיה פשוט לרבותינו האחרונים, חובה עלינו לדון בדברים במשנה זהירות ובכובד ראש, ובודאי ובודאי שאם לא שיהיו בידינו קושיות חזקות ומכריחות, לא נוכל לקבוע שהחוות יאיר טעה, ושהיעב"ץ טעה, וכן הלאה על זה הדרך, על סמך הנחות מחודשות והשערות בעלמא, ולהקל ראש במ"ע דאורייתא.

המעין בקונטרס שלפנינו יראה שלא זו בלבד שרבות מהשערותיו של הרב הכותב שליט"א הינם דברים מחודשים נגד האחרונים, אלא שאף בדברי רבותינו הראשונים מבואר שלא כדבריו בהרבה ענינים. ומאן ספין ומאן רקיע לבטל דבריהם הק'. ועל כן חובה עלינו להעמיד דברי רבותינו כצורתם, ולהשיב על מה שחידש, ולהראות לעין כל שדברי רבותינו מיושבים ומוכרעים והשכל הישר מורה כדבריהם.

ועתה נבוא להשיב בקצרה על דברי ערעורו. ומקודם לזה נחזור בקצרה על הדברים הברורים והמוסכמים, והם, כי התכלת שימשה לא רק את בני ישראל למצות ציצית, אלא שימשה אף את העכו"ם לבגדי כבוד וכיו"ב, וכדמוכח מקראי טובא (וכגון במשתה אחשורוש "חור כרפס ותכלת").

והנה בכתבי חכמי אוה"ע (שחיו בתקופה בה התכלת היתה מצויה) מתארים חלזון בשם פורפורא שמוציאים ממנו צבע כחול. חלזון זה מזוהה כיום בבירור, וגם כיום ניתן להוציא ממנו צבע כחול (ו-אגב הוא גם הבעל חי היחיד בעולם הידוע שמוציא צבע כחול בצורה טבעית). כך שהסברה הפשוטה נותנת, שהוא הוא חלזון התכלת. ובודאי שזה מה שהביא להחוות יאיר והיעב"ץ ודעימיהו לנקוט כך.

יתירה מזו, אחר שידענו כי בזמן חז"ל היו צובעים ממנו תכלת (עכ"פ שלא למצוה), אם איתא דפסול הוא לתכלת, הו"ל לחז"ל לפרושי. ולא רק שלא מצינו שפירשו לפסלו אלא שמצאו בדברי חז"ל בתוספתא (מנחות פ"ט ה"ו) שכשפירשו תנאי התכלת הכשרה למצוה קבעו

שאר כל רבותינו הראשונים, בפרט שהמציאות הנראית לעינינו מוכתרת כדבריהם.

מה שכתב שהחלון חי שבעים שנה, הוציא דבר זה ממה שאמרו בגמ' חלון זה גופו דומה לים וכו' ועולה אחת לשבעים שנה, ופירש שהכוונה שכל חלון בהגיעו לגיל השבעים הוא עולה ליבשה, אולם נראה פשוט שאינו כן, וברור שהלשון "עולה אחת לשבעים שנה" אין הכוונה שבכל יום עולים החלונות שמלאו להם שבעים...

ומה שהקשה מהירושלמי שכתב שהחלון יש לו גידים ועצמות, תמוה גם לשיטתו, שהרי הירושלמי לא הוציא זה אלא ממה שאמרו שכל בריה שחיה יותר מ' חודשים יש לה גידים ועצמות, וא"כ הפרופור"א שחי יותר מ' חודשים ודאי מתאים לדברי הירושלמי. ואם נראה לנו שאין לו גידים ועצמות - הרי זו קושיה על הירושלמי גם אם נניח שהוא לא חלון התכלת. וע"כ שגדר גידים ועצמות של הירושלמי אינו בגידים ועצמות כשל בני"א, וע"כ נראה שאין בירושלמי זה סתירה לקביעת האחרונים שהפרופור"א הוא חלון התכלת.

ולענין ברייתו (תבנית דיוקנו) דומה לדג - כל הרואה תמונת חלון הפרופור"א יכיר שהוא דומה לדג, ואולי ראה את תמונת הפרופור"א בקונטרס בין תכלת לארגמן, שהכניס בטעות תמונה של חלון אחר.

ולענין דמו שחור כדיו שכתב הרמב"ם, גם אם אינו רוצה לקבל את ההשערה המסתברת שדבר זה לקוח מכתבי אריסטו שהיו לפני הרמב"ם כידוע, מ"מ הרי הסכים שמקורו הוא מהירושלמי שדם דגים שחור וכהצפנת פענח, וא"כ אם חלון בכלל הדגים, ע"כ דדמו שחור כמבואר בירושלמי, (ובאמת שחרות דם הפרופור"א איננה פחותה משחרות דם הדגים, ואף אם אין המציאות כן לדעת הרה"כ, אי"ז קושיא מכח שהפרופור"א הינה חלון התכלת דבלא"ה נמי קשיא), ואם אין הפרופור"א בכלל דג, י"ל דהרמב"ם לשיטתו (לשיטת הרה"כ בדעת הרמב"ם) דהחלון דג הוא, וא"כ הוכיח שדמו שחור, אבל לשאר ראשונים אין כל מקום לקביעה זו.

עוד רגע אדבר במ"ש הגר"מ שטרנבוך בהסכמתו שיש חשש איסור בל תוסיף בלבית תכלת אם אינה תכלת, ולעני"ד דבריו צ"ע, דבמנחות מ' א' איתא להדיא על קלא אילן דלא יהא אלא לבן, וכן מוכח שם למסקנת הסוגיא דהתולה קלא אילן במקום תכלת בטעות, אין איסורו אלא משום כלאים - אם הוא בטלית של פשתן, אבל בטלית של צמר משמע שאין כל איסור נוסף (מלבד ביטול מצות תכלת).

ועכ"פ כן פסקו כל רבותינו שאין איסור ללבוש ספק תכלת ואין שום חשש איסור בדבר; מרן החזו"א זללה"ה התבטא על תכלת ראדזין, שהלא אין שום הפסד בזה, ואילו היה צל צילו של ספק שזה התכלת - היו מקבלים אותה (מעשה איש ח"א עמ' קלב). מרן הקה"י זללה"ה התבטא שאם לא היו לומדים מכל הנהגה שלו היה לובש תכלת ראדזין דאם לא יועיל לא יזיק (אחרות רבינו ח"א עמ' רמו). וכן מרן הגריש"א זללה"ה - אף שלא חשש לדינא שחלון הפרופור"א הוא חלון התכלת, מ"מ הורה הלכה למעשה דשרי ללבוש תכלת זו (אלא שהורה שהנוהגים כן ילבשו בצניעא, וכן נוהגים הת"ח כיום ע"פ הוראות), וכן מרן הגר"נ קרליץ שליט"א, אף שאינו מורה ללבוש התכלת, מ"מ השיב לשואל, שאין חשש איסור ללבוש תכלת זו, וכן הורה מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א.

ולענין מעשה, אחר שנתברר כי אדרבה, דברי רבותינו הראשונים עולים בקנה אחד עם קביעת רבותינו האחרונים - החוות יאיר והיעב"ץ ודעימיהו - כי חלון הפרופור"א הוא חלון התכלת, אין לערער על הנהגתם של "הרבה בני תורה" (כלשון הגר"מ שטרנבוך) הנוהגים להטיל תכלת זו בציצית אחר שאילת רב. - והרי הענין חמור ונוגע לביטול חיוב דאורייתא, ואף שיש בזה מקום עיון ובירור כדרכה של תורה, אבל אחר העיון נראה שלא מצינו שום קושיא מכרעת לסתור קביעת האחרונים שזו היא התכלת של מצוה, ולא מצינו אפשרות לפקפק במה שעולה מסתימת דברי חז"ל בתוספתא דתכלת הבאה מן החלון כשרה. ואיך נבטל חיוב דאורייתא ע"פ סתימת התוספתא והבנת גדולי אחרונים במקום שאין שום הפסד בדבר.

ונסיים בדברי מרגא החפץ חיים זי"ע (שמירת הלשון חתימת הספר פ"ו) שכתב דאם היה בזמנינו תכלת, ולא היה אפשר להשיג אם לא שיוציא על זה ארבעה וחמשה רובל כסף, "בודאי אין חשוד שום אדם מישראל, שישבות מלקיים המצוה מחמת זה".

רש"י על אתר מכחישו להדיא, שפירש שם קלא אילן - צבע הוא שדומה לתכלת, עכ"ל. ובכלל עצם צביעת שחור מקלא אילן לא מצינו בשום מקום בדברי חז"ל, ולהיפך - לא מצינו שזייפו תכלת עם צבעים הצובעים צבע שחור ממש כדיו ודכוותיה.

ומה שכתב שהסוגיות דמיירו בחלון, ושתאמות את הפרופור"א, מיירו באמת בחלון הפרופור"א, אך איננו חלון התכלת. הנה אף שהוא גם רעיון מחודש, מ"מ כבר אין בו כ"כ נפק"מ לעניינו, אחר שביררנו שמחלון הפרופור"א צבעו תכלת. ומ"מ לשיטתו מחוייב הוא לחלוק על גדולי הראשונים - כמו הסוגיא בשבת כ"ו א', דנבזראדן השאיר צידי חלון מצור עד חיפה, והם מקומות שמצוי בהם חלון הפרופור"א עד היום, והרה"כ פירש ע"פ דרכו דאירי בחלון שאינו חלון התכלת, ואילו חלון התכלת כתב שמקומו בים כנרת כהזוהר. אך הנה בפ"י המיוחס ליונתן בן עוזיאל בפרשת וזאת הברכה (ל"ג י"ט), כתב להדיא שהחלון נמצא בים הגדול, וכן הרמב"ם (פ"ב מציצית ה"ב) כותב שהחלון נמצא בים המלח, ופ"י המפרשים שהכוונה לים שמימי מלוחים והוא הים הגדול (והביאו שהרמב"ם בסוף פיהמ"ש כותב שנסע באניה בים המלח - וגם שם ודאי כוונתו לים הגדול, וראה במקו"צ שעל הגליון בהוצאת פרנקל). וכן הרדב"ז בתשובה (ח"א סי' תרפ"ה) הבין שמדובר בחלון התכלת. ובדברי הזוהר הנה הרמב"ם ועוד דחקו הרבה שלא יסתור לשי"ס שחלון התכלת נמצא בים הגדול ונקטו כדברי תלמודן שחלון של מצוה מצוי בים הגדול - ואילו את תירוצו דתרי מיני חלון איכא - לא העלו על דל שפתם. גם בכפתור ופרח (פ"א) מבואר שהחלון הנמצא בחלקו של זבולון (שהוא חלון התכלת - דבר שהרה"כ מודה בו), הוא הוא החלון הנמצא מצור ועד חיפה.

וכן מה שחידש דסוגיא דהצד חלון והפוצעו (שבת ע"ה א') איירי באמת בחלון הפרופור"א אך הוא איננו חלון התכלת - הנה בתוס' בשבת צ"ד א' (ד"ה שהחל), ובעירובין צ"ז ב' (ד"ה את), ובתוס' הרא"ש (שם ושם), מוכח שהוא החלון שהיו נצרכים למשכן, והינו חלון התכלת, וכן מוכח בריטב"א (שבת ע"ה א' סוד"ה והא), דהסוגיא איירי בחלון התכלת.

ומאחר שכן - נפל כל בניינו, אחר שמחלון הפרופור"א צבעו תכלת - ודברי חז"ל דתכלת אינה באה אלא מן החלון - כוונתם ברורה על הפרופור"א. ומעתה אין לנו עוד צורך להטפל בשאר הדברים. ואף אם יש קושיות, מ"מ א"א מחמת זה לנטות מהנראה מסתימתם כפירושם של חז"ל בתוספתא ובשי"ס שחלון הפרופור"א כשר לתכלת. (וכ"ש אחר שמוכח להדיא במנחות מ"ג א' דלא היה ידוע בזמנם פסול אלא בקלא אילן לבדו, דהוכיחו להכשיר חוטים צבועים בצבע תכלת מדלאו קלא אילן הוא ע"ש). וכ"ש שהקושיות אינם קושיות של ממש. ואעפ"כ לא משכנו ידינו מלבאר מקצת מהדברים ולהוכיח שאין כל מקום להשגות.

מה שנתלה הרבה בלשון הרמב"ם שהחלון הוא דג - ופירש דג כפשוטו, יש הרבה להאריך בשיטת הרמב"ם, ועי' חותם של זהב בארוכה, ובפרט ממה שהביא מבנו ר' אברהם, אמנם הדבר תמוה ביותר, מה שייך להקשות מזה, הלא כל שאר רבותינו הראשונים חלוקים עליו בדבר זה, וכמו שכתב רש"י (סנהדרין צ"ט א') שחלון התכלת הוא תולעת, וכן מבואר להדיא בדברי הראב"ד והר"ש בביאורם לתו"כ ר"פ מצורע, גם הראב"ה (שבת קצד) כתב דחלון תולעת הוא ואין לו עור, וכע"ז כתב בתוס' ר"י הזקן, וכן הריטב"א (שבת ע"ה א') כתב בשם הרמב"ן דחלון אינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלונות שבאשפות, וכ"כ ג"כ בחידושים המיוחסים להר"ן (שבת ק"ז א').

ומוכח שפירשו כולם דחלון הוא מה שנקרא חלון בלשונינו, ואינו דג בעל סנפיר וקשקשת. (ואף באחרונים סוגיאן דעלמא הכי אזלא - וכידוע חקירת האחרונים היאך הותר למשכן תכלת הלא אינו מן המותר בפ"ד, שהיא קושיא המבוססת על ההנחה שהתכלת היא מן החלון ולא מן הדג, וכי"ז עז"ה"ד, ועי' פמ"ג סי' שט"ז א"א סקט"ו). ובגמ' מנחות מ"ד א' חלון זה גופו דומה לדג, ומשמע דאינו דג, ויתכן שהרמב"ם (אם סובר הוא שהחלון דג ממש) היה לו גירסא אחרת בגמ', שהרי לא הביא גמ' זו. ועכ"פ אחר שלכה"פ מצינו מחלוקת בין רבותינו הראשונים אם החלון הוא מה שנקרא בלשונו חלון או מה שנקרא בלשונו דג, מנין לנו לתפוס עיקר כהרמב"ם, ולהניח דעת